

FRAUHAMMER KRISZTINA

Egy klasszikusról női szemmel...

Pongrácz Eszter Arany Koronája és „bordalékai” a népi vallásosságban

Az özvegyen maradt gróf Pongrácz Eszter, Apponyi Miklós egykori felesége magányos éveiben sajátos vállalkozásba kezdett. Imádságos életének legszebb kincseit – ahogy írta „sok kinyomtatott és kézzel írott idegen imádságos könyvekből” – önálló gyűjteménybe rendezte és *Arany korona* címen kiadta Nagyszombatban, 1719-ben.¹ A 19–20. század fordulójának lelkeségi irodalmával, imakönyveivel foglalkozó kutató számára ez egy rendhagyó vállalkozás. Sajátossága leginkább abban nyilvánul meg, hogy azon kevés imakönyvünk egyike, amelynek nem csak megrendelője, hanem az összeállítója is nő.

Ma már köztudott, hogy kortársai között nem volt egyedülálló az özvegy tevékenysége. Jó néhányan saját kötettel álltak elő, és mecénásként, megrendelőként is számos előkelő asszony játszott fontos szerepet a korabeli lelkeségi irodalom formálásában.² Mindez jól példázza a magyar katolikus hívek körében meglévő 18. századi asszonyi kegyességet, amely az 1800 utáni években jórészt szertefoszlani látszott. Eltűntek a női megrendelők, mecénások és rendre a híres szónokok, papok, plébánosok (azaz egyházi férfiak) voltak azok, akik neve-

* A szerző az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport munkatársa.

¹ A könyv teljes címe: *Igaz Isteni Szeretethek Harmattýából nevedet, drága Kővekkel ki-rakott ARANY KORONA*. Az-az: Külömb-Külömb féle válogatott áitatos, szép Imádságokból, Lelki Fohászokdásokból, Elmélkedéselből, Dicséretekből, és Szüvbéli indúlatokból, mint egy mennyei világossággal ragyagó, Istenhez ébresztő, drága Kővekből formáltatott, és készítettett Imádságoskönyv melyet A' Keresztény híveknek buzgó lelkek javára, 's a' jó pályá futásnak böldog végezete Koronájának el-nyerésére, szorgalmatos munkájával szerzett, és költségével ki-nyomtatattott tekenetes, es nagysagos Ovari, es Szent Miklosi PONGRACZ Ester, Néhai tekéntetes, Nemzeteres, és Vitézlő Apponyi Miklos uram meghagyott özvegye. Nyomtatattott Nagy-Szombatban: Az Académiai bötükkal, Gall Friderik által, M. DCC. XIX. Esztendőben.

² A mecénások, megrendelők között említhető Kapi Anna, Bedegi Nyári Krisztina, Báthory Zsófia, Czobor Krisztina és Wesselényi Anna – GAJTKÓ István, *A XVII. század katolikus imádságirodalma*, Bp., Élet, 1936 (Palaestra Calasanciana: a piaristák doktori értekezései, 15), 8–9. Valamint itt említhetjük a korabeli klarissza rend jeles szerzőnőit, illetve fordítóit: Fodor Zsuzsannát, Újfalusi Juditot, Viczay Annát, Sigray Rózsát és Csáki Éva Franciskát – SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum Kft, (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 6), 21–23.

lési tanácsokkal és elmélkedésekkel jócskán megtűzdelt imakönyveket adtak ki koruk hölgyei számára.

De térjünk vissza bő két századnyit az időben, amikor még előkelő családjaink asszonyai mentesek voltak a formálódó új polgári rend modern áramlataitól (regényektől, női lapoktól, kalendáriumoktól, a szalonok világától) és a nők hétköznapijaiknak szerves részét alkották a különféle ima- és áhítatgyakorlatok. Tapasztalatból tudták – hiszen előkelő, udvarral rendelkező főrangú asszonyokról volt szó – hogy a társadalom kevésbé művelt rétege is vágyakozik lelki táplálékra.³ Emellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a paphiánnyal küszködő, töröktől dúlt és szorongatott országban, ahol nem volt licenciátus, egyedül az imádságos könyv pótolta a papot, és fontos szerepet kapott a hitbuzgalmi élet fellendítésében.⁴

Ugyanakkor kevés volt a korban az olyan imádságot segítő vezérkönyv, ami után talán épp a női lélek vágyakozott jobban. Részint a bensőséges, mély, átélhető vallási élmény igényére való érzékenysége miatt, részint a neki kijelölt szűkössé mozgáster miatt: a különféle vallási tevékenységekben kapott igazán teret és lehetőséget. Kinyomtatták tehát a magánhasználatra szánt imakönyveket, hogy így hozzátartozóik, ismerőseik, alattvalóik, hitfeleik minél nagyobb tömegéhez eljuthassanak.⁵ Pongrácz Eszter túllépett ezen a gyakorlaton, és nemcsak mecénásként, hanem egy sajátos imaantológia szerkesztőjeként emlékezhetünk rá. Ebben vélhetőleg segítségére lehetett rendkívüli olvasottsága és családi háttere. Testvére Pongrácz Imre, esztergomi kanonok, korábban Rómában tanult, és az ország számos más pontján is látott el lelkipásztori feladatokat.⁶ Nagybátyjuk, Pongrácz György pedig a váci püspöki címet viselte. Jóllehet személyükről keveset tudunk, Eszter imádságos lelkületéhez minden bizonnyal hozzájárultak ezek a rokoni kapcsolatok.

Az özvegyen maradt asszony legkedvesebb imáiból válogatott gyűjteményébe, követve a korban megszokott tematikai felosztást, az imáknak pedig igen bőséges merítését, számos variánsát tette közzé (például 17 reggeli és 10 esti imádságot közöl sorban egymás után). Forrásai közül csak Pázmány *Imád-*

³ GAJTKÓ, *i. m.*, 8.

⁴ *Uo.*, 10.

⁵ *Uo.*, 8.

⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, X, 1905, 1394, 1398, 1399.

ságos könyvét sikerült eddig azonosítani, a többit egyelőre homály fedi.⁷ Művét 1719-ben nyomtatta ki első ízben a nagyszombati akadémiai nyomda, és ekkor még nyilván nem sejtette, hogy imagyűjteménye évszázadokon is átívelve halhatlan sikertörténetet fog befutni. Jelenlegi ismereteink szerint harmincnyolc kiadást ért meg 1911-es utolsó kiadásáig. Ez idő alatt az imakönyv a művelt, előkelő olvasóközönségtől szép lassan a társadalom alsóbb rétegeihez is eljutott, és parasztasszonyaink egyik legkedveltebb imakönyve lett. A népszerűség okainak felfejtése mindig izgalmas kérdés, ugyanakkor ilyen időtávtárból visszatekintve aligha kapunk pontos feleletet erre. Megválaszolásához Bálint Sándor szavai adhatnak némi támpontot: „A 19. századnak az individuális korszellemében fogantatott épületes irodalma szentimentálisan finomkodó hangjával, nyelvújítástól megzavart stílusával alig tud a vallásos néplelekhez utat találni.”⁸ Ehhez hozzátehetjük még, hogy a 19. századi egyházi gondolkodás kigyomláta mindazokat az ősi mágikus és középkori gyökerű, keresztény misztikus elemeket az imaszövegekből, amelyek a kor felvilágosult és racionális szemléletétől távol álltak. Pongrácz Eszter munkájának azonban úgy tűnik, sikerült dacolnia mindezekkel az újításokkal. Sőt, az itt bemutatásra kerülő szövegek azt is bizonyítják, hogy a közel negyvenszer kiadott *Arany Koronával* a szerzőnő tevételesen is hozzájárult ahhoz, hogy az egyszerű, vallásosságában archaikus és félhivatalos elemeket is hordozó parasztság megőrizhesse ezt a 18. században talán még élő valóságként funkcionáló imaanyagot. Ahogy Erdélyi Zsuzsanna fogalmazta: ez egy „több irányból befolyt szellemi hordalékanyag, mely (ma itt) a népi kultúra sajátos üledékretegeként jelenik meg szövegeinkben, a már egységesé összeállt, csiszolt költői formában.”⁹

A következőkben ezeknek a „hordalékoknak” és annak bemutatására tesztek kísérletet, hogy miként ülepedett le ez az anyag nagyanyáink vallásosságában (teljes, betűhíven megőrzött szövegek; betűhíven megőrzött szövegrészletek; fennmaradt motívumok; fennmaradt gyakorlatok). Itt több száz szövegről van szó, így jelen tanulmányban csak néhány szűrőpróba-szerűen kiválasztott példa bemutatására van lehetőség.

⁷ Pongrácz Eszter és Pázmány Péter imádságos könyvének összevetéséről Bogár Judit tanulmánya ad bővebb áttekintést e kötetben.

⁸ *Egy magyar szentember: Orosz István önéletrajza*, kiad. BALINT Sándor, Bp., Magyarságtudományi Intézet, Franklin Társulat 1991, 36.

⁹ ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtőt lépék: Archaikus népi imádságok*, Pozsony, Kalligram, 1999, 44.

Teljes, betűhíven megőrzött szövegek

Magával hordozandó mindenkori Lelki-Kints

Ki magával hordozza; ellensége
és gonosz lélek nem árthat néki:
hirtelen haláltúl meg-szabadúl,
és rosszszúl meg nem halhat. Ha
e' jelenést, a terhes Aszszony
magánál hordozza, könnyen
szül: A melly házban tartatik:
semmi gonosz benne nem marad:
ki szüntelen magánál hordozza:
annak halála előtt: harmad nap-
pal meg-jelenik a' Boldogságos Szűz Mária.

IMÁDSÁG

Oh Uram Jesus Krisztus! ki
száz két tsapást a' Zsidóktól
fel-vettél. Azoktól a' kertben har-
mintszor pofffon verettél, Annás
Házánál, hétszer földre estél. Fe-
jeden, karjaidon, és mellyeden,
harmintz ütést szenvedtél. Vál-
laidon, lábaidon is harmintzor
vonattál: szentséges Szivedből,
százhuszonkilentz fohászkodást
botsátottál. Harmintz háromszor
szakálodnál fogva hirtzoltattál.
Halálos-képpen taszittattál, hogy
a' nehéz kereszttel a' földre esnél.
Te hat ezer, hat száz, hatvan hat
tsapást ostorozásodkor szenvedtél:
Szent Fejeden, a' tövis Korona
miatt, ezer sebet szenvedtél: a'
Kereszten, három hegyes tövis
Szent Fejedet által járta: Ortzád-
ra harmintz-hétszer pöktek: Szent
Testeden öt ezer, négy száz, het-
venött sebek. A' Vitézek, kik
meg-fogtak, ők százon, nyóltzan
vóltak. Hóhérok, harmintzhár-

man: kik kötözve vezettek hárman. Véred tsöppei, mellyek kiszármaztak Szent Testedből, harmintz ezer, négy száz, hármintz völt. Kérlek tégedet, a' te keserves kin-szenvedésed, Vérednek kiontása, és Szent haláloed által, minden bűneimnek-botsánattyáért; és hogy engemet meg-ments minden testi, és ördögi veszedelemtül: adgy malasztot életem jobbitására; ne engedd nekem ki-múlnom igaz penitentzia-tartás, és bűneim gyógy-nása-nélkül, és szentséges Testednek vétele-nélkül. Mind ezek felett, a' te szerelmedet adgyad énnekem, hogy téged szeresselek nem a' pokoltúl-való féltemen, avagy a' Meny-Ország reménségéért; hanem szeretetből egyedül a' te szerelmedért. Amen.

Imádkozzál hét Mi-Atyánkot,
hét Üdvözetet, és egy Hiszek egy Istent. &c.

(*Arany Korona, i. m., 1753, 240.*)

Vérednek kiontása és szent haláloed által
Oh Uram Jézus Krisztus, ki százkét csapást a zsidoktól felvettél,
Azoktól, akikben harmincszor pofon verettél,
Annás házánál héccer földre estél,
Fejeden, karjaidon és melleden harminc ütést szenvedtél,
Vállaidon is harmincat,
Szent hajadnál fogva harmincszor vonattál,
Szencséges szívedből százhuszonkilenc fohászkodást bocsájtottál,
Harmincháromszor szakálladnál fogva hurcoltattál,
Halálosképpen taszítottál, hogy a kereszttel a földre estél,
Tehát ezerhatszázhetvenhat csapást ostromozásodkor szenvedtél,
Szent fejeden a töviskorona miatt ezer sebet szenvedtél,
A kereszten három hegyes tövis szent fejedet átjárta,
Orcádra harminchétszer köptek,
Szent testeden ötezer-négyszázhetvenöt seb.

A vitézek, kik megfogtak, ötszáznyolcvan volt,
 Hóhérok harminchárman,
 Kik kötözve vezettek, hárman,
 Vérednek cseppjei, melyek kiszármaztak, szent testedből
 harmincezer-négyszázharminc volt.
 Vérednek kiontása és szent halálad által
 minden bűneimnek bocsánatáért,
 S hogy engem megmencs,
 Minden testi és ördögi veszedelemtül,
 Adj malasztot jobbulásomra,
 Ne engedd nekem kimúlnom igaz penitenciatartás
 és bűneim gyónása nélkül,
 És szencséges testednek vétele nélkül.
 Mindezek fölött a te szerelmedet adjad nekem,
 hogy téged szeresselek,
 nem a pokoltól való félelemben,
 Vagy a mennyország reménységéért, szeretetből
 És egyedül a te szerelmedért, ámen.

(gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna, Székelyszabar, Baranya megye, 1971. április 27. Péter Ambrusné Mezei Teréztől, szül.: 1900 Józseffalva, Bukovina)¹⁰

Az *Arany Koronából* idézett imaszöveg alatt Erdélyi Zsuzsanna archaikus imaszöveg-gyűjteményének 291. számú imája olvasható. A Pongrácz-féle imaszöveg az általam használt 1753-as kiadásban még olvasható, de az 1845-ösben és az 1881-esben már nincs benne, tehát a folyamatos újbóli kiadások során kikopott az imakönyvből. Ezzel szemben a mellette lévő teljesen betűhív egyezést mutató imát 1971-ben rögzítette Erdélyi Zsuzsa Székelyzabaron. Bogár Judit összevetéséből tudjuk, hogy ez egy olyan imája az általunk vizsgált gyűjteménynek, amelyet nem Pázmánytól vett át, forrása tehát ismeretlen. Némi támpontot talán a Krisztus szenvedésekor kihulló vércseppek számadatai adhatnak, amelyek alapján Bálint Sándor a 1712-ben kiadott *Makula nélkül való tükrök* című művet jelöli meg forrásként.¹¹ A vércseppek számai azonban nem egyeznek Pongrácz, illetve Újfalusi munkáiban,¹² valamint ma már az is ismert,

¹⁰ ERDÉLYI, i. m., 645.

¹¹ BÁLINT Sándor, *Karácsony, húsvét, pünkösd*, Bp., Szent István Társulat, 1973, 233.

¹² Újfalusi Judit *Makula nélkül való tükrök*-ben a következő adatok szerepelnek: Kaifás előtt 102 ütés érte a nyakát, 110 az arcát, 85 csapás a fejét, 120 a nyakát, 62 a lapockáját, 80 a hátát, 38 a hasát és 37 a könyökét; ostorozásakor 6666 ostorütést, 5475 sebet kapott és 30.200 ki-

hogy a szenvedéstörténet ilyen jellegű számadatai a késő középkori gótikus lelkiség motívumai közé tartoznak.¹³ A gótika realiztikus látásmódjának örökségeként e motívum elvértve ugyan, de több barokk és 19. századi kegyességi munkában felbukkan (*Octava Seraphica*, 1733, 1768; *Liliom kertecske* c. imakönyv, 1675, 1690, 1701, 1720, 1740, 1767, 1779, 1819; *Dóri énekeskönyv*, 1763–1774; *Abért István énekeskönyve*, 1866–1898).¹⁴ E munkák sorába illeszkedik az *Arany Korona*. A fent bemutatott archaikus imaszöveg azt sejteti, hogy a többi mű mellett ez az imakönyv népszerűsége okán szintén fontos szerepet kaphatott e motívum tovább élésében.¹⁵

Az eredeti szövegnek egy másik eleme is figyelmet érdemel: az imához fűzött instrukció. Ilyen és ehhez hasonló útmutatásokkal gyakran találkozunk a 19. és 20. században is népszerű, szent levélként ismert, különleges erővel felruházott szövegeknél (például: *Hét mennyei zár*, *Tóbiás áldása*, *Szent Mihály levele*; *Az Úr Jézus 15. titkos szenvedése* stb.)¹⁶, illetve egyes archaikus imák esetében, így például a fent bemutatott imához kapcsolódóan:

Ez a jelenés Jeruzsálemben találtatott a szent koporsóba, aki magával hordozza, ellenségei és a gonosz lélek nem árthat neki. Hirtelen haláltól

---

ömlött vércseppje volt. Vö. ÚJFALUSI Judit, *Makula nélkül való tükrök, Melly Az üdvözítő Jézus Krisztusnak és szent Szüleinek életét, így keserves kinszenvedését és halálát adgya elé*, Nagyszombat, Jezus Társasága Akadémiája betűivel, 1712, 331, 366.

¹³ RADÓ Polikárp, *A megújuló istentisztelet: Múlt – Jelen – Jövő*, Bp., Ecclesia, 1973, 70–71.

¹⁴ A felfedezett munkák szenvedéstörténetre vonatkozó számadatairól és forrásairól lásd: MEDGYESY S. Norbert, *A csiksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba–Budapest, PPKE BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009, 234–241.

¹⁵ Bálint Sándor *Karácsony, búsvét, pünkösöd* című művében leírja, hogy ez az imaszöveg „múlt századi ponyvairodalmunkban is sűrűn felbukkan”, idéz is egy betűhív egyezést mutató szöveget, forrásul azonban tévesen a *Makula nélkül való tükrök* című munkát adja meg. Az ima ponyvákon való előfordulásához tehát további vizsgálódásokra lesz még szükség. BÁLINT, *Karácsony... i. m.*, 232–233.

¹⁶ Ezek a szövegek, „egekből alábocsátott levelek” többnyire a ponyvairodalom termékei voltak, nyomtatványok vagy kéziratos másolatok formájában terjedtek. Magyarországon az első ilyen kiadványok a 19. század végén–20. század elején kerültek forgalomba. Természetfeletti eredetűnek tartották őket, így másolásuk, olvasásuk, vagy épp csak birtoklásuk által hathatós segítséget reméltek tőlük haldoklás, szülés, betegség, golyó ellen, peres ügyekben. A műfajról és előfordulásáról bővebben lásd: FRAUHAMMER Krisztina, *Írásba foglalt vágyak és imák*, Szeged, Néprajzi Tanszék, 2013, 38.

megszabadul, ki magánál hordozza, annak harmadnappal halála előtt megjelenik a Boldogságos Szűz Mária.¹⁷

Ez a példa is igazolja, hogy a 19. század (esetenként még a 20. század) során újranyomtatott imakönyveket igyekeztek ugyan megfosztani ezektől a mágikusnak, babonásnak vélt elemektől, ugyanakkor ezek a szövegek megtalálták azokat az utakat, amelyek megmentették őket a teljes feledéstől.

Betűhíven fennmaradt szövegrészek:

A következő példában egy „Gonosz felhők elleni” imádságot olvashatunk. Gonosz felhők ellen.

IMÁDSÁG

Teremtetlen Atya + Teremtetlen Fiú + Teremtetlen Szent Lélek Isten + Mérhetetlen Atya + Mérhetetlen Fiú + Mérhetetlen Szent Lélek Isten + Örök Atya + Örök Fiú + Örök Sz. Lélek Isten +.

Uram Jézus Krisztus, ki mennyet,
földet teremtetted, Jordán
vizét megáldottad, ő benne meg-
keresztelkedtél, a' keresztfán függ-
vén, minket megváltottál, és a' te
Szentelkedet az Atya Istennek aján-
lád: kérlek hogy áld meg, és a'
szent keresztnek + jegyével jegyezd

meg a' felhőket, a' mellyeket most
szemeimmel látok, hogy bennők
kártokozó gonoszságai megfogat-
kozzanak. Ki élsz, és uralkodól
mind örökkön örökké. Amen.

¹⁷ ERDÉLYI, *i. m.*, 645. Az imához fűzött utasítást az ima adatközlőjétől (Péter Ambrusné Mezei Teréz, szül.: 1900, Józseffalva, Bukovina) Erdélyi Zsuzsanna jegyezte fel Székelyszabaron, Baranya megye, 1971. április 27.

Oszlaszson el téged az Atya +
oszlászson el téged a' Fiú +, oszlasz-
son el téged a' Szentlélek Isten +.

Rontson meg téged az Atya +,
rontson meg téged a' Fiú +, ront-
son meg téged a' Szentlélek Isten +.

Atyának +, és Fiúnak+, és Szent-
lélek Istennek + nevében. Amen.

(*Arany Korona, i. m., 1753, 355.*)

Az imaszöveg egy több imából, antifónából, litániából valamint rövidebb közbeékelt magyarázatokból álló részhez tartozik, melyekből szinte egy teljes rítus bontakozik ki előttünk.¹⁸ Ennek forrása szintén nem ismert, Pázmánynál legalábbis nem olvasható. Az imához fűzött instrukcióból az is kiderül, hogy rossz idő, vihar, szélvész esetén vélhetőleg közösségileg is végezhettek ilyen áhítatgyakorlatot a hívek, egy-egy olvasni tudó előimádkozó vagy családtag segítségével. „A következő litániát mondjad térdepelve és házi néped feleljen. Az is jó volna, a szentelt gyertyát ekkor meggyújtánád.”¹⁹

A cím alatt olvasható használati utasítás szintén beszédes: „Szélvész, és égi háború idejekor úgy utazásaidban, mind pedig pestis időben élhetsz e következő imádságokkal, néminemű igéket azon időkre változtatván, mellyekkel szükségednek idején akarsz élni.”²⁰ Az ima hathatóságát kilátásba helyező útmutatás termékeny talajra hullott. Számos olyan példát tudunk ugyanis említeni a népi gyógyászatból, a különféle rossz idő elleni eljárásokból, amelyekben a fenti imaszöveg vastagon szedett részei több évszázad múltán is szó szerint visszaköszönnek. Így a magyar nyelvterület számos területéről vannak adataink arra hogy a Szent Antal tüze és orbánc betegség ellen e sorokat imádkozták.²¹

¹⁸ Ennek elemei: 1. Először mondjad Szent János evangéliumát + ima 2. csókold meg a könyvet + rövid fohász 3. antiphóna 4. Gonosz felhők elleni imádság végén három, keresztvetés alatt mondandó rövidebb fohással 5. *Miatyánk* imádság 6. *Üdvözlégy* imádság 7. litánia. A hozzáfűzött instrukció: „A következő litániát mondjad térdepelve és házi néped feleljen. Az is jó volna, a szentelt gyertyát ekkor meggyújtánád.” *Arany Korona, i. m., 1753, 354–355.*

¹⁹ *Arany Korona, i. m., 1753, 354.*

²⁰ *Uo.*

²¹ Grynaeus Tamás Jászkáköhalmáról, Gyöngyöspatáról, Kistelekről, Martonyosról, Jászsószentgyörgyről, Karácsondról közöl ilyen szövegvariánsokat. GRYNÆUS Tamás, *Szent Antal tüze*, Bp., Akadémiai, 2002, 122–125.

Tápéról, illetve Zákányszékről gyűjtött vihar elleni harangozási gyakorlathoz kötődően is ismertek a szövegrészletek.²² Erdélyi Zsuzsanna archaikus ima-gyűjteményében „Erős idő elleni” ima címen,²³ a rossz idő elűzésének és megkeresztelésének gyakorlatában,²⁴ valamint a Karancs-hegy alján a ’90-es évekig gyógyító Karmánné nógrádi asszony imarepertoárjában olvashatjuk őket.²⁵ A gyűjtemések többször leírják, hogy az imaszöveg forrása Pongrácz Eszter *Arany Korona* című imakönyve, amelyhez többnyire családi örökségként jutottak tulajdonosai, több adatközlő napi olvasmányai közé tartozott.²⁶ Ezek az eldugott, ritka olvasástörténeti adatok nagyon értékesek, hiszen e művek használatáról, olvasói köréről meglehetősen nehéz információkat szerezni, ugyanakkor hatás-történetük ezek mentén ragadható meg legmegbízhatóbban.

Fennmaradt motívumok

Egyes szövegek esetében nem tudunk kimutatni szöveg szerinti egyezéseket, csak a motívumok szintjén ragadhatóak meg feltételezhető rokonságok. A következő szövegpéldámban egy ilyen imaszöveget mutatok be. Az imaszöveg az 1753-as második kiadásban olvasható, az 1845 és 1881-es kötetekben már csak a vastagon szedett részeket találjuk. A szöveg forrása ismeretlen, Bogár Judit összehasonlítását alapul véve, bizonyosan nem Pázmánytól származó imáról van szó.

Házi imádság Mellyben Istennek könyörgünk az Háznak áldásáért, és megtartásáért

²² LELE József, *Vihar elleni harangozási szokások Zákányszéken*, Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1999/2000, 181–191.

²³ ERDÉLYI, *i. m.*, 155–156.

²⁴ Pócs Éva számtalan ilyen hármas áldás- és átokszöveget közöl ráolvasás-gyűjteményében rossz idő, vihar, gonosz felhők, betegség, fájdalom stb. elűzéséhez kötődően. *Magyar ráolvasások*, összeáll. PÓCS Éva, II, Bp., MTA Könyvtára, 1986, 367–376.

²⁵ LIMBACHER Gábor, *Gyógyítóasszony Nógrádban a XX. század végén*, Ethnographia, 1995, 787–827.

²⁶ LELE, *i. m.*, 181–191. LIMBACHER, *i. m.*, 813. Bálint Sándor Orosz István önéletírásának előszavában utal arra, hogy a híres jászladányi előénekes, szentember, ponyvaíró szintén forrásként használta az imakönyvet. BÁLINT, 8. jegyzetben, *Egy magyar szentember...*, *i. m.*, 36. Ezt mutatják legalábbis az általa említett ponyvákban található szövegegyezések, például a *Töviskorona virágok, nagybőjti ájtatosságok* (Jászárokszállás, Egri Nyomda, 1908) című ponyvában olvasható Krisztus kínszenvedéséről szóló litánia, vagy a *Szent Antal dicséreti* című ima egy másik népszerű kiadványban: *Dicsőséges Pádai szent Antal és Mária Magdolnához ájtatos énekek, imák és a szent olvasó módja*, kiad. OROSZ István, Jászladány–Bp., 1906.

Leg-szentségesebb Sz. Háromság,
őrizzed ezen Házat, és áld-meg
az ő minden népét, és mindene-
ket, a'kik benne, és kívül van-
nak! és mind azokat -is; a' kik
bé, és ki mennek. Leg-szentsé-
gesebb Szent Háromság, öleld-
meg ezt a' Házat, hogy abba,
semmi szerentsétlenség ne jöjjön;
vagy gonosz emberek ördögi, és
babonás tselekedeti, annak ne ár-
tsanak: vagy tűz, égi háború,
menykö ütés, ártalmas szelek;
zápor, és kő-eső, és semmi egyéb
veszedelem; és szerencsétlenség ne
érje. Leg-édességesebb Uram
Jesus Krisztusnak Szent Neve, és
Titulussa: Nazaretbeli Jesus, Zsi-
dóknak Királlya, tartsa, és őrizze-
meg ezt az Házat; és azon, az ő
szent békessége maradjon: és a'
benne lévő népnek, azon Jesus
Szent Neve, légyen minden mun-
káiban kezdete, és vége.

A' Boldogságos Szűz Mária,
Istennek Szent Annya könyörög-
jön az Istennek, hogy őltalmazza
ezen Házat minden gonosztúl.
Szent Mihály Arkangyal, Angya-
lok egész kilentz karjaival, őriz-
zék ezen házat, és benne lévő
népet, minden szerentsétlenségtől.
Négy Szent Arkangyalok, álla-
nak ezen Háznak nagy szegletin,
és legenek őrzői. Tizenkét Sz.
Apostolok, legyenek Sáfári en-
nek a' Háznak, hogy abban, min-
den dolgok jóra forduljanak.
Négy Szent Evangélisták; erősí-
tsék ezen Házat, hogy semmi
szerencsétlenség bé ne jöhessen.

Krisztus Szent Keresztye, légyen
fedezete ennek a háznak. Krisztus
három szegei, legyenek ezen Ház
ajtájának zárjai. Krisztus Sz. Koro-
nája, légyen ezen Háznak minden
tisztessége: és eképpen,
mind ezen Sz. Igéssel, légyen ez Ház
meg-áldva.

Oh Názáretbéli Uram Jesus
Krisztus! könyörögy mi rajtunk: Sz.
Szűz Mária, könyörögy érettünk:
Keresztelő Szent János könyörögy
érettünk. Szent Florián könyö-
rögy érettünk. Szent Fábíán, és
Sebestyén, Szent Lőrincz, Szent
Rosália, könyörögjétek éret-
tünk: hogy tüztől, hirtelen, és
dög haláltól, ezen Házat, és az
ő népét, az Úr Isten megtartsa
a' ti érdemek-által. Amen.

(*Arany Korona, i. m., 1753, 41–42.*)

E szöveg esetében ismét a 19. századi kiadásokból már hiányzó sorokra hívnám fel a figyelmet. A Krisztus szenvedéséhez tartozó eszközök (töviskoro-
na, kereszt, három vasszeg²⁷), a ház sarkában álló négy angyal, a négy evangé-
lista, a tizenkét apostol védelmező szerepének motívumai több archaikus
imaszövegben is felbukkannak, így például az Erdélyi Zsuzsanna által 1970-ben
gyűjtött *Három vasszeg* című imaszövegben:

Három vasszeg
Az Úrjézus töviskoronája
Lögyön e ház aijatja,
Három vasszeg
Lögyön a kilincse, zárja,
Hogy a Sátán képe ne gyühessen be rajta,
Az Úrjézus szent keresztfája,

²⁷ A három vasszeg motívumban a keresztre feszítés három szöge jelenik meg, amelyet Krisztus ereje járt át, így ezt az erőt szimbolizálja. Ezen túl a vasnak is vélhetőleg jelentősége volt, hiszen ennek az anyagnak ősi varázserőt tulajdonítottak. Hathatósan tartották veszedelmek, bajok elhárítására, illetve az ezeket okozó ártó szellemek és démonok távol tartására. ERDÉLYI, i. m., 189.

Lögyön e ház teteje,
Négy sarkára álljon a négy evangélista,
Szűz Mária lögyön e ház őrzője,
AZ Úr Jézus szencséges szent szíve bízom benned.

(Az imát gyűjtötte Erdélyi Zsuzsanna, Kecskemét, 1970. aug. 21–25. –
Néprajzi Találkozó, Tóth Ferencné Máté Mária, 1903.)²⁸

Pócs Éva Zagyvarékason gyűjtött ráolvasásai között a házszenteléshez kapcsolódóan szintén találunk hasonló tartalmú szöveget. A lejegyzések szerint vízkeresztkor és húsvétkor szenteltvízzel hintették be a házat és az összes melléképületet, és eközben hangzott el a motívumaiban egyezéseket mutató rövid fohász:

Őrizzen meg a jó Isten minden szerencsétlenségtől,
4 evangélista álljon a négy sarkára,
hogy a gonosz sátán meg ne kísérthesse,
Az Úr Jézus töviskoronája legyen ennek az ajtnak zárja.²⁹

További egyezést és hasonlóságot mutató motívumokat és szófordulatokat (például: „Názáretbeli Jézus zsidóknak királya”; „Én lefekszem én ágyamba, mint Úr Jézus koporsómba”; J.N.R.J.; S.S.N. betűkombinációk) is bőven lehetne még hozni, annak szemléltetésére, hogy az *Arany Korona* imái miként üledtek le és jelentek meg a 20. századi népi vallásosság orális hagyományaiban. E tanulmány terjedelmi korlátai erre nem adnak lehetőséget, de reményeim szerint felhívják a figyelmet a hagyományozódás e sajátos folyamatára, valamint az egyházi írásbeliség és a mára szinte teljesen kikopott, oralitásban élő népi vallásosság szoros egybefonódására.

---

²⁸ ERDÉLYI, i. m., 188.

²⁹ Magyar ráolvasások, i. m., II, 420, 92-es ráolvasó szöveg.

Fennmaradt cselekmények

Végezetül néhány olyan részét szeretném bemutatni Pongrácz Eszter művének, amelyekben szentelményekhez kötődő gyakorlatokról, hiedelmekről ír.

A szent keresztnek magyarázatjáról és hasznáról

Haszna pedig a' Szent Keresztnek ez: hogy az ördögöt el-kergeti, és megijeszti. [...] Tovább való haszna a szent keresztnek ez: hogy általa sok testi betegségek és nyavalyák meg-gyógyítottak: mérges és fene oktan állatok, megölettek vagy megszelidítettek.³⁰

A szenteltvízről

Haszna a Szentelt víznek: hogy azt, az ördög nem szenvedheti. Azzal a betegek sokszor meg-gyógyíttatnak. Azzal, az ördögi mesterség megöldatik. [...] Az Anyaszentegyház könyörög azokért, kik a' szentelt Vízzel élnek, hogy Isten oltalmazza őket minden testi, lelki veszedelmektől. Végezetre; a szentelt Víz által, az ördög hatalma ki rekesztetik az Istennek teremtett állatinál: kire nézve: eddelünket is szoktuk megáldani, hogy a Krisztus áldomása, valami jót hozzon a' meg-áldott ededelre.³¹

A keresztről írott magyarázó szöveghez számos konkrét esetet, példát (Szent Ágoston idejében egy beteg asszonyról, Szent Szabinusról, Szent Benedekről, Donátus püspökről, Ezeiel profétáról) is hoz Pongrácz Eszter, melyeket vélhetőleg a leírással együtt, nem teljesen szó szerint, de Pázmány Pétertől emel át. A szenteltvízről szóló leírást szintén Pázmánytól kölcsönzi, itt azonban már elhagyja a víz hasznosságát szemléltető példáit, csak a tanításra szorítkozik. Az 1845-ös és 1881-es kiadások tovább redukálják a leírásokat, a fent vastagon szedett részek és példák elhagyásával.

A hivatalos egyházi dogmatika szerint a szentelmények az egyház által a szentségek mintájára alapított látható jelek, amelyek bizonyos, főleg természetfeletti hatásokat hoznak létre. Tárgyukat tekintve lehetnek cselekmények vagy tárgyak, céljukat tekintve áldások vagy ördögűzések.³² E

³⁰ *Arany Korona*, i. m., 1753, 27.

³¹ *Uo.*, 28–29.

³² BARTH Dániel, *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*, Bp., L'Harmattan, 2010, 101.

gyakorlatoknak és tárgyaknak továbbélő hagyományait, illetve átalakuló módon fennmaradó nyomait tapasztalhatjuk, a szentelt vízhez és keresztvetéshez kapcsolódó népi gyakorlatokban: a népi vallásosságban, a gyógyításban és különféle hétköznapi gyakorlatokban. Egykor keresztet vetettek a beteg emberre, állatra, sötét felhőkre, fekvőhelyre, ételre, vetőmagra, a rossz, az ördög elűzésének jeleként. A vizet hasonlóan sokrétűen alkalmazták. Gyógyító, gonoszűző, rontáselhárító szerepe miatt végigkísérték vele a növénytermesztés, állattenyésztés, házimunkák és az emberi élet fontos eseményeit.³³

Összegzésül

Példáimmal azt kívántam szemléltetni, hogy az egyházi írásbeliség hogyan, milyen közvetítő csatornákon keresztül formálta a társadalom széles rétegeinek vallásosságát, illetve maga a társadalom hogy szelektált e felkínált szövegek között. Nem gondolom, hogy a népi vallásossághoz, népi hiedelmekhez kapcsolódó példáimnak az összövegeit találtam meg. Talán csak egy olyan láncszemet, amely közelebb visz minket ezen archaikus, és eredetüket tekintve máig erősen homályban lévő műfajokhoz. Ahogy Erdélyi Zsuzsa néni fogalmazott: „a középkori latin egyházi irodalom bizonyos műfajaival s ezeknek sok esetben megromlódott, széthullott szóállományával”³⁴ találkoztunk ezekben a szövegekben. Egy biztosan állítható: Pongrácz Eszter elévülhetetlen érdemeket szerzett e lelkeségi hagyomány megőrzésében, ébren tartásában és tovább élte-tésében.

---

³³ BÁLINT Sándor, *Sacra Hungaria: Tanulmányok a magyar vallásos népiélet köréből*, Bp., Ős-Kép, 2009, 71.

³⁴ ERDÉLYI, i. m., 44.